

KRISTÓ GYULA

ORIENTÁCIÓS IRÁNYOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN AZ EZREDFORDULÓ TÁJÁN

A IX. századi Kárpát-medencére a politikai értelemben vett nagyfokú megosztottság a jellemző. Igaz, a terület az ezt megelőző hosszú évszázadok során sem volt politikailag (és etnikailag) egységes. Az i. e. I. század nagy részében a nyugati területeken a Boiусok, keleti felén a Dacusok, délen pedig a Pannoniusok és Scordiscusok éltek. A római korban a térség nyugati felén létesült Pannonia provinciát és a keleti részre kiterjeszkedő Dacia provinciát a szarmaták lakta Barbaricum választotta el egymástól.¹ A hun birodalom és a gótok rövid Kárpát-medencei uralmát követően a langobárdok országa a Dunától nyugatra, a gepidáké pedig döntően a Tiszától keletre, illetve az Al-Dunától délre terült el.² Az 567–568-ban ide bejövő avarok ugyan megteremtették a Kárpát-medence politikai (és etnikai) egységét, bár az avar szállásterület sem a korai, sem a kései avar birodalom idejében nem töltötte ki a Kárpát-medence egészét. A VIII–IX. század fordulóján lezajlott frank és bolgár háborúk új politikai és etnikai helyzetet eredményeztek a Kárpátok hegykoszorúin belül. Az avar birodalom felbomlott,³ s helyén új államalakulatok jöttek létre. A Dunántúlra, valamint a Dráva–Száva folyók közé (Karoling Pannonia) a frank uralom terjedt ki, a Garam folyótól nyugatra eső területen morva uralom jött létre, az Alföld déli része és Dél-Erdély (nagyjából a Maros folyó vonalától délre húzódó vidék) a bolgárokat uralta. A Kárpát-medence középső, északi és északkeleti vidékei gyéren lakott, elsősorban avar és szláv lakosság által gyengén betelepített vidékek voltak.⁴ A Kárpát-medence egy-egy részére kiterjedő államalakulatnak a központja nem magában a Kárpát-medencében volt, hanem azon kívül esett, így hát ezen Kárpát-medencei „államalakulatok” más régiók fölött fennhatóságot gyakorló államok Kárpát-medencei hódításai, nyúlványai, bizonyos értelemben határterületei voltak. Nem véletlen, hogy a IX. század végén a Kárpát-medencében megjelenő magyarokról a kortárs Regino azt jegyezte fel: „először a pannonok és avarok pusztaságait kóborolták be..., majd a karantánok, morvák és bolgárok határait rohanják meg”.⁵

A Kárpát-medence IX. századi megosztottsága azonban nem csupán állami és etnikai értelemben igaz, hanem vallás szempontjából is, s ami ezzel e korban lényegében azonos: a politikai orientáció eltérő irányait tekintve is. Bár ekkor még legalább 200 év választ el bennünket az 1054-ben bekövetkező nagy egyházszakadástól (*schisma*), de már ekkor sem lehet egyenlőségjelet tenni a nyugati (latin) és a keleti (görög) rítusú kereszténység közé. Ezek mögött eltérő érdekű, földrajzi fekvésű és erősségű hatalmak álltak: a római pápa (illetve a 800-tól felújult Nyugat-római, majd Német-római Császárság), valamint a cezaropápizmust megvalósító konstantinápolyi (bizánci) császár. A későbbi fejleményekre is tekintettel a IX. századi Kárpát-medence megosztottságában ennek a

körülménynek azért tulajdoníthatunk döntő szerepet, mert több évszázados történelmi tradíciót épített bele a IX. század eleje viszonyaiba. Amint Szűcs Jenő megállapította: Európa belső határait illetően nagyon markáns az a vonal, amely „az Elba–Saale alsó folyásától délnek, a Lajta, s tovább, a hajdani Pannonia nyugati pereme mentén szeli át Európát: a Karoling birodalom keleti határa 800 táján”.⁶ Amikor tehát Nagy Károly legyőzte az avarokat, majd a IX. század elején megszerezte a Dunántúl és a Dráva–Száva közén a Pannonia Superior, illetve a Pannonia Inferior határtartományokat, akkor a fentebbiek értelmében az Elba–Saale–Lajta-vonalat vitte mintegy 150–200 km-rel keletebbre, s az így kialakult frank (Karoling) Pannoniát mind a vallás, mind a politikai orientáció szempontjából a nyugathoz, Rómához, illetve Aachenhez, majd Regensburghoz kapcsolta.

Míg a Kárpát-medence nyugati és délnyugati részének sorsa a 800 körüli frank hódítás után egyértelműen rendeződött, kezdetét vette a terület – nem túlságosan gyors ütemben folytatódó – krisztianizálódása a római rítus szerint,⁷ addig egyelőre kérdéses volt, hogy egyházi és politikai értelemben milyen orientációt folytat a Kárpát-medencében érdekelt másik két állam, a morva és a bolgár. A morvák – mind a velehradi, mind a nyitrai központ morvai – 830 táján a nyugati rítusú kereszténységet fogadták el, szoros kapcsolatban azzal, hogy a kialakuló morva államiség nem nélkülözhetette a frankok állami és egyházi vezetőinek (a passauai püspökségnek és a salzburgi érsekségnek) a támogatását. Ám amikor a némileg megerősödött morvák a frank gyámkodás megszüntetésére törekedtek, főnökük, Rastislav III. Mikhaél bizánci császárhoz fordult azzal a szándékkal, hogy az önálló morva egyházat a távoli és ezért közvetlen veszélyt nem jelentő Bizánc segítségével hozza létre. Rastislav meghódolása a frankok előtt, majd a bajor papokat elűző Svatopluk veresége a frankoktól elejét vették Konstantin-Kyryll és Metód morvaországi missziójának, s tovább folytatódhatott a morva egyház latin rítus szerint (újra) szervezése. 880-ban Wiching Nyitra püspökévé szentelésével a morva orientáció kérdése végleg eldőlt: a Morva folyó két partján elterülő államalakulat – arra az időre, amit még hagyott számára a történelem, azaz mintegy két évtizedre – a nyugati fejlődés részévé vált.⁸ Sokban ezzel hasonló utat járt be, csak ellenkező előjelű eredménnyel Bulgária. A Bizánc közvetlen szomszédságában és szorításában élő bolgár kán, Boris a távoli és ezért számára közvetlen veszélyt nem jelentő keleti frankokkal lépett szövetségre, de itt is egy katonai esemény – a bolgárok bizánciaktól elszenvedett veresége (864) – szabott új irányt a fejleményeknek. Bár Boris tett még kísérletet a bolgár egyház Róma alá rendelésére, de a bolgár egyház végül is a keleti (görög) rítusú egyházak sorába került.⁹

Amikor a magyarok a IX. század utolsó évtizedében elfoglalták a Kárpát-medencét, lényegében olyan területet vettek birtokba, amely három államiség végvidékére esett¹⁰, az „államalkotó” (frank, morva, bolgár) népeken kívül még tucatnyi más etnikumot (avarokat, onogurokat, különböző, jobbára szláv etnikumú, Abodriti, Praedecenti, Timociáni stb. nevet viselő törzseket) foglalt magában, s a politikai orientáció, valamint az egyházi hovatartozás szempontjából két kultúrkörhöz tartozott: a római–aachenhez (regensburgihoz), valamint a konstantinápolyihoz (bizáncihoz). Az előbbiről, a nyugatiról Szűcs Jenő azt jegyezte meg, hogy itt zajlott le a megelőző századokban a későantik-

keresztény és a barbár-germán elemeknek az a szerves szimbiózisa, amelynek szintéziséből a „renovált” Imperium kelt életre. Ezzel szemben a másik, keleti „póluson Bizánc helyezkedett el, noha egyelőre éppen nem »európai« ambíciókkal (aminthogy a maga kisázsiai súlypontjával geográfiailag sem volt európai képlet), hanem az ezredforduló idejéig azzal az eltökéltséggel, hogy akár területi veszteségek árán is, váltig antik stílusú reformok erőltetésével, defenzív merevséggel őrizze a »barbárokkal« szemben a »rómaiak« keleti örökségét”. Az előzőt, a nyugati fejlődést a „modern Európába torkolló organikus történeti folyamatosság”, a minden korábbi modell lebontása, a mozgás, a dezintegráció és decentralizáció jellemzi, az utóbbit, a Bizánc által képviselt keletit pedig a „defenzív merevséggel őrzött ...régi integrációs keret”, a korábbi modell, a Kelet-római Birodalom doktrinér megőrzés (sőt gyarapítása), a mozdulatlanság, a centralizált-bürokratikus államszervezet.¹¹

A honfoglaló magyarok pogányok voltak, s miután a Kárpát-medence egészére (talán csak Dél-Erdély számíthat bizonyos értelemben kivételnek ez alól) kiterjesztették fennhatóságukat, a térségben új helyzetet idéztek elő. Megszűnt a Kárpát-medence radikális kettéosztottsága a római (latin) és a bizánci (görög) vallási és politikai orientáció alapján, s hosszú idő után először került a Kárpátok medencéje egyazon politikai egység, a magyar törzsszövetség uralma alá. A következő évtizedek igazi nagy, európai horderejű kérdése annak napirendre kerülése volt, hogy e térség a hagyományosan kialakult európai történeti régiók közül melyikbe tagozódik majd be. A kérdés azonban nem közvetlenül a magyar honfoglalással vált aktuálissá. Az új hazába kényszerült magyarok ugyanis a Kárpát-medencében még évtizedekig folytatták azokat a kalandozó (portyázó) hadjárataikat, amelyeket már régebbi – keleti – hazáikban, Levediában és Etelközben legalábbis a 830-as évektől kezdődően lebonyolítottak. Sajátságos viszont, hogy a magyar honfoglalás utáni kalandozó hadjáratok több mint fél évszázadon át karakterisztikusan két irányban indultak el: nyugat felé a Frank Birodalom, illetve annak utódállamai ellen, valamint délkelet felé, azaz Bizánc ellen. Mivel a magyar törzsek Kárpát-medencében törzsenként telepedtek le, értelemszerű, hogy bizonyos törzsek a Kárpát-medence nyugati részén, más törzsek viszont annak keleti felén jutottak szállásterülethez. Amennyiben a magyar kalandozásokban nem egyetlen központból irányított tervszerű katonai akciókat látunk, hanem – amint ez számos közvetett adatból következik – egyes törzsek vagy törzsi csoportok hadi vállalkozásait, úgy logikus arra a feltételezésre jutnunk, hogy a nyugati irányú kalandozásokban elsősorban a nyugaton lakó törzsek, a délkeleti irányú portyázásokban pedig a Kárpát-medence keleti és déli részén élő törzsek vettek részt.¹²

Egyértelműbbé teszi ezt az eltérő orientációt a magyar törzsek X. század közepi eltérő tájékozódása. Amikor a kalandozó hadjáratokon a kifáradás jelei kezdtek mutatkozni, azaz számos esetben félsiker vagy egyenesen kudarc kísérte ezeket a katonai vállalkozásokat, napirendre került a magyarságnál a gazdasági-társadalmi válság nem külsőországi hadszíntereken zsákmányszerzés révén való megoldása, hanem belső viszonyok révén való rendezése. A kialakuló társadalmi különbségek napirendre tűzték a magyarok vallásváltását¹³ s ezzel együtt politikai orientációjuk nyílt megvallását. Mivel azonban a X. század közepén a törzsszövetségi irányítás háttérbe szorult, s felértékelődött az egyes törzsek

szerpe, a vallásválasztás és a politikai orientáció nem törzsszövetségi, hanem törzsi szinten került napirendre. A törzsi széttagolódás meglétére világosan utal Konstantinos Porphyrogenetos, amikor 950 táján akként vélekedik az általa türköknek mondott magyarok politikai viszonyairól: „A türköknek ez a nyolc törzse nem hunyázkodik meg a maga fejedelmei előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal együtt harcolnak.”¹⁴ Ez nem kevesebbet jelent, mint annak kifejezését: a magyarok nyolc törzse a maga – törzsszövetségtől független – útját járta, de bizonyos háborúk esetében közösen szálltak hadba. Konstantinos tudósítását erősítik meg a magyarok X. század közepi vallásválasztására és politikai orientációjára utaló adatok. Egyfelől maradtak ránk adatok arról, hogy a X. század közepén néhány év alatt két magyar törzs, illetve törzsi csoport vezető képviselői is megfordultak Bizáncban, és felvették a görög rítus szerinti kereszténységet. A magyar törzsszövetség három vezető tisztséget betöltő törzsének képviselőiről van szó. A nagyfejedelem családjának egy tagja, Termacsu és a magyar törzsszövetség harmadik méltóságát viselő törzsfője, Bulcsú 946–947-ben járt Konstantinápolyban, felvették (legalábbis Bulcsú bizonyosan) a keresztiséget, s Bulcsú a patríkios méltóságot is elnyerte a császárvárosban. Néhány évvel utóbb a törzsszövetség második méltóságát viselő törzsfő, a tisztségéről Gyulának nevezett előkelő fordult meg Konstantinápolyban, s – Bulcsúhoz hasonlóan – megkeresztelkedett, szintén elnyerte a patríkios címet.¹⁵ Gyula azonban – szemben Bulcsúval – megmaradt görög rítusú hitében, sőt a Bizáncból magával hozott, Hierotheos nevű szerzetes, akit a konstantinápolyi pátriárka Turkia (azaz Magyarország) püspökévé szentelt, Gyula szállásterületén – mint Skylitzes írja – „a barbár tévelygésből sokakat kivezetett a kereszténységhez”.¹⁶ A magyar törzsek egy részében tehát a X. század közepén egyértelműen bizonyítható a görög rítusú kereszténység – igaz, szerény mértékű – térhódítása, valamint a bizánci orientáció. Másfelől 963-ban szerepel a frissen püspökké szentelt Zacheus, akit a római pápa a magyarokhoz küldött igehirdetésre.¹⁷ Eszerint 960 táján már volt olyan magyar törzs, amely a latin rítusú kereszténység és Nyugat-Európa felé tájékozódott. Egyértelművé vált ez a 972 utáni években, amikor a Bizáncban járt Termacsu rokona, Géza foglalta el a magyar törzsszövetség első számú, nagyfejedelemi méltóságát, s erőteljesen nyitott nyugat felé. 972-ben kezdetét vette a pogány magyarok nyugatról való megtérítése, 973-ban pedig 12 magyar főember – nyilván Géza nagyfejedelem követsége – jelent meg Quedlinburgban I. Ottó nyugat-római császár előtt.¹⁸ Mindez azt mutatja, a X. századi magyar viszonyok – természetesen nem genetikusan kapcsolatos következtében – reprodukálták a IX. század második fele Kárpát-medencei viszonyait: a térség nyugati fele, a nagyfejedelem uralma alatti terület Róma és Regensburg, a keleti fele (főleg a Gyulát uraló erdélyi rész) Bizánc felé tájékozódott mind egyházi, mind politikai értelemben.

A Kárpát-medence későbbi történetére, megosztottságának felszámolására döntő hatással volt Géza fiának, Istvánnak¹⁹ hatalomra kerülése 997-ben, aki továbbfolytatta Géza politikai irányvonalát, s egyértelműen a nyugati (német) szövetségi kapcsolat irányában kötelezte el magát. Ez az orientáció házasságában is kifejezésre jutott. Míg István nagyapja, Taksony keletről (a besenyőktől vagy a volgai bolgároktól) hozott magának feleséget, s apja, Géza is a keleti magyar

törzsfő, Gyula leányának kezét szerezte meg a maga számára, addig István hitvese a bajor Gizella lett, IV. Henrik bajor herceg – a rövidesen német királyi, majd császári trónra lépő II. Henrik – testvérhúga. A Gizellával 995-ben vagy 996-ban megkötött házasság következtében – már csak a királyné kíséretében is – német papok és lovagok érkeztek István szállásterületére, akik hitben és fegyverben erősítették az ifjú fejedelmet. István már apja halála évében, 997-ben legyűrte rokonának, Koppánynak a lázadását, aki az ősi levirátus szokásjoga alapján ragaszkodott a törzs (és a törzsszövetség) feletti főhatalomhoz.²⁰ Abból a körülményből, hogy István Koppány leverése után anyja országreszén, Erdélyen kívül három dunántúli vár kapujára szegeztette ki a meggyilkolt lázadó vezér csonkjait, joggal juthatunk arra a következtetésre: István – bár névlegesen a magyarok törzsszövetségének első számú fejedelme volt – tényleges hatalmat mégis elsősorban csak saját törzse területén és a szomszédos, már Géza által leverett törzsfők területén gyakorolt.²¹ A Kárpát-medence megosztottsága tehát, amely oly világosan kitűnik a X. század közepén a római, illetve a bizánci vallási orientáció tükrében, egészen a X. század végéig megmaradt, ezen Gézának sem sikerült változtatnia. E felfogás értelmében István 1000–1001 fordulóján úgy jutott királyi koronához²² II. Szilveszter pápától, hogy nem volt tényleges ura a Kárpát-medence egészének. Hogy azzá váljék és magát immár a magyar állammá alakuló magyar törzsszövetség vezetőjeként elismertesse, békés eszközökkel vagy fegyverrel a Kárpát-medence keleti felében önálló politikát folytató, tőle lényegében független törzsfők hatalmát meg kellett semmisítenie.

A sort 1003-ban tulajdon rokonával, az erdélyi Gyulával kezdte, akinek udvarában már évtizedekkel korábban otthonra lelt a bizánci rítusú kereszténység, s aki – a magyar krónika közlése szerint – „ellenséges viszonyban volt a Pannoniában élő magyarokkal, és sokszor neheztelt rájuk”.²³ Gyula legyőzése méltán tekinthető korszakos eseménynek a Kárpát-medence egész későbbi sorsát illetően. István győzelme következtében megszűnt a görög rítusú erdélyi térítő püspökség (bár talán az erre vonatkozó bizánci jogigény hangoztatása néhány évtizeddel túlélte 1003-at²⁴), nyilván megszűntek azok a politikai kapcsolatok (szövetségi szálak) is, amelyek Gyulát Bizánchoz vagy talán a bolgárokhoz (mindenképpen keleti rítusú államokhoz) fűzték. Helyette István latin szertartás szerinti püspökséget létesített Erdélyben, s – megint csak a magyar krónika szerint – Gyula „igen nagy és szerfelett gazdag országát teljesen Magyarországhoz csatolta”.²⁵ Úgy tűnik, a Kárpát-medencei bizánci (vagy bolgár) befolyás, illetve a Kárpát-medencei keleti rítusú egyház Gyula elbukásával döntő vereséget szenvedett. Kevéssel Gyula leverését követhette annak a Keánnak a legyőzése, aki bolgár kapcsolatokat ápol, és bizonyosan Dél-Erdélyben rendezkedett be olyan módon, miként az Istvánnak ellenálló magyar törzsfők tették.²⁶

Miközben a Kárpát-medencében István szívósan küldött saját uralma kiterjesztéséért és fennhatósága elismertetéséért (ami szükségszerűen maga után vont a bizánci és bolgár állami és egyházi befolyás megszüntetését), ez nem gátolta meg a királyt abban, hogy éppen ezekben az években szorosabbra fűzze országát hivatalos kapcsolatait Bizánccal. Az Árpádok dinasztiája és Bizánc több évtizedes ellenséges viszonyának az vetett véget, hogy 1009-ben István egyik húga és Orseolo Ottó velencei doge között házassági kapcsolat létesült, márpedig a doge jogilag a bizánci császár alattvalója, ténylegesen pedig egyik legfontosabb

szövetséges volt. E házasság révén lépett István baráti, szövetséges viszonyra II. Basileios császárral, amely két körülményben érhető tetten. Egyrészt Imre herceg, István fia bizánci hercegnőt jegyzett el, majd vett 1023 körül feleségül, másrészt pedig a magyar uralkodó 1015-ben fegyveres segítséget nyújtott a bizánci császárnak bolgárellenes háborúja során az akkori bolgár főváros, Ohrid elfoglalásában.²⁷ Ezekben az években Istvánnak sikerült békés eszközökkel, a keresztény hit kiterjesztése révén behódoltatnia Aba Sámuelet és Vatát, a keleti országrész két további törzsfőjét, akik közül az előbbi talán zsidó vallású volt, az utóbbi pedig bizonyosan pogány.

Az 1020-as évek végére már csak egy törzsfő állt ellen István terület-egyesítő, országépítő politikájának, Ajtony, akinek hatalma a Maros alsó folyásának vidékére terjedt ki. Ajtony – Gyula mellett – a bizánci orientáció másik híve volt az új évezred első évtizedeiben a Kárpát-medencében. Ajtony a görög uralom alá került Vidin bulgáriai városban a görög rítusú kereszténységet vette fel,²⁸ s mivel megbízható magyar forrás szerint „hatalmát a görögöktől vette”, joggal feltételezhető: uralma fenntartásához bizánci segítséget kapott. Ennek fejében Maros menti székhelyén Keresztelő Szent János tiszteletére görög monostort alapított.²⁹ Még azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy Ajtony 1015-ben – István királlyal együtt – II. Basileios oldalán fegyveresen vett részt a bulgáriai háborúban. A szövetséges görög császár 1025. évi halála után röviddel István hadat vezetett Ajtony tartománya ellen, s katonai úton vetett véget Ajtony „államának”.³⁰ Maga Ajtony a harcok során életét vesztette, a győztes István Ajtony székhelyén latin rítusú püspökséget alapított. Érdekes azonban, hogy az ott lakó görög szerzeteseket nem bocsátotta szélnek, hanem egy közeli helyre telepítette át, ahol monostort építtetett számukra.³¹ István Ajtony legyőzésével elvágta az utolsó szálát is, amely Kárpát-medencei magyar szeparatista törzsfő személyét és berendezkedését Bizánchoz kötötte, s ezzel véget vetett a Kárpát-medence sok évszázados politikai és vallási megosztottságának, ám – bölcs politikushoz méltó módon – nem retesztelt be minden kaput, amelyen át embereknek és eszméknek közlekedniük lehetett az immár egységes uralom alatt álló Magyarország, valamint Bizánc között.

István király négy évtizedes uralma végét jelenti tehát annak az ambivalens helyzetnek, amely az ezredforduló táján a Kárpát-medencét jellemezte. Fegyveres erő alkalmazásával leverte azokat a keleti törzsfőket, Gyulát és Ajtonyt, akik önálló „államok” élén bizánci (Gyula esetében talán bolgár) orientációt testesítettek meg és a keleti rítusú egyházhoz csatlakoztak, s ugyancsak legyőzte a bolgár származású Keánt is. Ezzel az európai régiók határvonala újjólag – és immár hosszú évszázadokra érvényes jelleggel – módosult. Míg az Elba–Saale–Lajta vonal 800 táján képezett karakterisztikus határvonalat *Europa occidentalis* és az attól keletre elterülő vidék között, addig negyed évezred múltával; 1050 táján ez a vonal sokszáz kilométerrel keletebbre tolódott. Boleslaw Chrobry lengyel (992–1025) és Szent István magyar király (997–1038) országegyesítő politikája következtében, „kivált” a nagy *schisma* (1054) után rajzolódott ki egy másik, az előbbivel nagyjából párhuzamos, keletibb, nem kevésbé markáns határvonal az Al-Duna vidékétől fel a keleti Kárpátokig, s tovább északra, a nyugati és a keleti szláv-ságot, a lengyel és az orosz földet elválasztó erdőségek mentén, hogy aztán a 13. században elérje a Baltikumot”.

Hogy e vonaltól nyugatra az egész középkor folyamán (s még azon túl is) egészen más „világ” létezett, mint ettől keletre, nem csupán az eltérő egyházi orientáció – a nyugati, illetve a keleti rítushoz, Rómához vagy Konstantinápolyhoz való tartozás – mutatja, hanem sok más jeggyel is érzékelhető, „olyanokkal például, melyek a romanika és gótika, a reneszánsz és reformáció elterjedését mutatnák; mi több, olyanokkal is, melyek például az autonóm város, a korporatív szabadságok, a rendi szerkezet és egy sor egyéb, vizuálisan már nehezen ábrázolható strukturális jegyet tüntetnének fel”.³² Ezek az itt említett politikai, ideológiai, művészeti irányzatok és képződmények Európában kelet felé haladva nem lépik túl a Lengyel és a Magyar Királyság, illetve utóbb a német lovagrend keleti határait. Természetesen mindezeknek egymástól alaposan eltérő gazdasági és társadalmi struktúrák felelnek meg e határvonal mind nyugati, mind keleti oldalán. A Kárpát-medence – amelyen állami-politikai értelemben 1030 tájától egészen 1918-ig Magyarországot értünk – az ezredforduló táján, Szent István uralkodása alatt csatlakozott *Európa occidentalishoz*. Ebbeli állapotában a Magyar Királyságot egészen 1526-ig tartó, önálló korszakában lényegében alig-alig zavarta meg hódító keleti hatalom. Mindössze 1162–1165 között a hatalma csúcsán álló Bizánc,³³ illetve 1241–1242-ben az országot ténylegesen elfoglaló tatárság³⁴ tett múltó érvényű kísérletet arra, hogy e szilárd határvonalat a maga javára módosítsa. Nem így áll a helyzet Magyarország 1526 utáni, újkori történetében, de ez már nem e tanulmány keretébe tartozik.

Jegyzetek

1. A MÓCSY: Pannonia and Upper Moesia. London 1974.; C. DAICOVICIU: Dacica. Cluj 1970.; PÁRDU CZ M.: A szarmata kor emlékei Magyarországon. I–III. Budapest, 1941–1950.
2. NÉMETH GY. (szerk.): Attila és hunjai. Budapest 1940.; I. BÓNA: Anbruch des Mittelalters. Budapest 1976.
3. D. CSALLÁNY: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest 1956.; S. SZÁDECZKY–KARDOSS: Avarica. über die Awarengeschichte und ihre Quellen. Szeged 1986.
4. Les questions fondamentales du peuplement du Bassin des Carpathes du VIIIe au Xe siècles. Budapest 1972.
5. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon. Ed. FR. KURZE. Hannoverae 1890. 132–133.
6. SZŰCS J.: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Budapest 1983. 8.
7. E. DÜMLER: Geschichte der ostfränkischen Reiches. I–II. Leipzig 1862.; HERWIG WOLFRAM: Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantien und Pannonien. Wien–Köln–Graz 1979.
8. Das Grossmährische Reich. Praha 1965.; K. BOSL: Das Grossmährische Reich in der politischen Welt des 9. Jahrhunderts. München 1966.; P. RATKOS: in: Dejiny Slovenska I. (do roku 1526). Bratislava 1986. 85–159.
9. I. TOT: Konstantin-Kiril i Metodij. Sofia 1981.; MAGYAR I. L.: „Quaestio Bulgarica” (A kereszténység felvétele Bulgáriában). Századok 1982. 839–879. P. MUTAFICIEV:

- Istoria na balgarskia narod (681–1323). Sofia 1986. 151–176. Az eddig tárgyalt kérdésekről részletesen ír MÓCSY A.–BÓNA I.: in: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. I. Budapest 1984. 199–373.
10. GY. GYÖRFFY: The Original Landtaking of the Hungarians. Budapest 1975.; GY. GYÖRFFY: Landnahme, Ansiedlung und Streifzüge der Ungarn. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 1985. 231–270.
 11. SZÚCS J.: i. m. 8–28.
 12. GY. KRISTÓ: Hungarian Raids on Europe after the Conquest of Hungary. In: Chapters from Hungarian History. I. Szeged 1986. 1–11.
 13. J. P. RIPOCHE: Byzanz oder Rom? Ungarn–Jahrbuch 1974–1975. 9–23.
 14. GY. MORAVCSIK: Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descendentium. Budapest 1984. 48.
 15. KRISTÓ GY.: Levedi törzsszövetségéből Szent István államáig. Budapest 1980. 468–469.
 16. GY. MORAVCSIK: i. m. 85.
 17. A. F. GOMBOS: Catalogus fontium historiae Hungaricae. Budapestini 1937–1938. II. 1475., III. 2185–2186.
 18. Uo. I. 92., 125., 140–141., 309., III. 2189., 2203.
 19. TH. von BOGYAY; Stephanus rex. Wien 1976.; GY. GYÖRFFY: König Stephan der Heilige. Budapest 1988.
 20. GY. GYÖRFFY: Der Aufstand von Koppány. Studia Turcica. I. Budapest 1971. 175–211.
 21. KRISTÓ GY.: Koppány felnegyelése. Századok 1982. 959–968.
 22. Insignia regni Hungariae. I. Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn. Budapest 1983.
 23. E. SZENTPÉTERY: Scriptores rerum Hungaricarum. I. Budapestini 1937. 291.
 24. N. OIKONOMIDÈS: A propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XIe siècle: le métropole de Turquie. Revue des Études Sud-Est Européennes 1971. 527–533.
 25. E. SZENTPÉTERY: i. m. I. 315.
 26. GY. KRISTÓ: Les Kean dans le Bassin Carpatique. Hungaro–Bulgarica V. Szeged 1992. (sajtó alatt).
 27. MAKK F.: Magyarország és keleti szomszédai Szent István korában. In: Szent István és kora. Budapest 1988. 84.
 28. G. KRISTÓ: Ajtony's Baptism in Vidin. In: Balgarskata darzava prez vekovete. I. Sofia 1982. 155–160.
 29. E. SZENTPÉTERY: i. m. II. Budapestini 1938. 490.
 30. MAKK F.: i. m. 84–85.
 31. GY. MORAVCSIK: Byzantium and the Magyars. Budapest 1970.
 32. SZÚCS J.: i. m. 10–11.
 33. F. MAKK: The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century. Budapest 1989. 79–95.
 34. KRISTÓ GY.: A tatárjárás (1241–1242). In: Magyarország története, i. m. II. Budapest 1984. 1417–1440.

*Kristó, Gyula: Orientierungsrichtungen
im Karpatenbecken um die Jahrtausendwende*

Der Karpatenbecken war zwischen dem ersten und dem achten Jahrhundert n. Chr. durch eine tiefe politische Spaltung charakterisiert. Auch das neunte Jahrhundert läßt eine ähnliche Charakterisierung zu. Die Elbe-Saale-Leithe-Linie – die früher als eine binneneuropäische Grenze zu betrachten war – wurde 200 km. östlich verschoben, als Karl der Große die Awaren besiegte. Die Völker und die Staaten, die westlich von dieser, den Karpatenbecken durchquerenden Linie lebten, richteten sich sowohl aus politischer als auch aus konfessioneller Sicht nach Westen, nach Rom beziehungsweise nach Aachen, später nach Regensburg, währenddessen jener Raum östlich dieser Linie sich nach Byzanz orientierte.

Durch die ungarische Landnahme wurde zwar die politische Spaltung des Karpatenbeckens aufgehoben, und dieser von einem einzigen politischen Gebilde, von dem ungarischen Stammesbund regiert – es erfolgte aber keine wesentliche Änderung dieser verschiedenen politischen Orientationsrichtungen. Die ungarischen Stämme im westlichen Teil des Karpatenbeckens (vor allem der Stamm der Arpaden) knüpften Kontakte nach Westen, die im östlichen Teil wohnhaften nach Osten.

Während der vierzigjährigen Regierung Stephans des Heiligen wurden diese verschiedenen politischen Orientationsrichtungen beseitigt. Er besiegte nämlich die byzantinische und bolgarische Kontakten pflegenden, östlichen Stammesführer (Gyula und Ajtony), und vereinte diese Territorien mit den sich nach Westen orientierenden, den römischen Rythus folgenden Gebieten. Auf diese Weise verschob er die von Karl dem Großen bereits ostwärts verschobene binneneuropäische Grenze weiter um eininige Hundert Kilometer nach Osten.

Damit wurde das Königreich Ungarn – ferner Polen und die Gebieten des deutschen Ritterordens – zum östlichsten Bereich des westeuropäischen Kulturkreises in Mitteleuropa, wo in der Region östlich dieser Linie, in der osteuropäischen Region als, andere, grundsätzlich verschiedene ökonomische, gesellschaftliche und politische Strukturen Fußfanden. Dementsprechend verschieden waren die Richtungen und Gebilden der Ideologie, der Konfession und der Kunst in zwei Hälften Europas.